

38

Schriften aus der Fakultät Geistes- und Kulturwissenschaften
der Otto-Friedrich-Universität Bamberg

Wie eine Perlenkette...

Festschrift für Prof. Dr. Elisabeth von Erdmann

hg. von Erna Malygin und Tihomir Glowatzky

University
of Bamberg
Press

38 Schriften aus der Fakultät Geistes- und Kulturwissenschaften der Otto-Friedrich-Universität Bamberg

Schriften aus der Fakultät Geistes- und Kultur-
wissenschaften der Otto-Friedrich-Universität
Bamberg

Band 38

Wie eine Perlenkette...

Festschrift für Prof. Dr. Elisabeth von Erdmann

herausgegeben von Erna Malygin und Tihomir Glowatzky
unter Mitarbeit von Eugeniya Ershova

Bibliographische Information der Deutschen Nationalbibliothek
Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Informationen sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de/> abrufbar.

Dieses Buch erscheint mit freundlicher Unterstützung des Zentralbüros für Kroatien außerhalb der Republik Kroatien sowie der Deutschen Gesellschaft für Kroatistik.

Dieses Werk ist als freie Onlineversion über das Forschungsinformationssystem (FIS; <https://fis.uni-bamberg.de>) der Universität Bamberg erreichbar. Das Werk – ausgenommen Cover, Zitate und Abbildungen – steht unter der CC-Lizenz CC-BY.

Lizenzvertrag: Creative Commons Namensnennung 4.0
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Herstellung und Druck: Digital Print Group, Nürnberg
Umschlaggestaltung: University of Bamberg Press
Umschlagsbild: © Gertraud und Tihomir Glowatzky

© University of Bamberg Press, Bamberg 2022
<http://www.uni-bamberg.de/ubp>

ISSN: 1866-7627 (Print)   eISSN: 2750-848X (Online)
ISBN: 978-3-86309-849-0 (Print)   eISBN: 978-3-86309-850-6 (Online)
URN: urn:nbn:de:bvb:473-irb-530063
DOI: <https://doi.org/10.20378/irb-53006>

Inhaltsverzeichnis

Vorwort der Herausgeber	7
Marijana Erstić (Split)	
Elisabeth von Erdmann als Vorsitzende der Deutschen Gesellschaft für Kroatistik.....	9
Publikationen	17
Tihomir Glowatzky (Bamberg)	
Ode an Elisabeth.....	35
Miro Gavran (Zagreb)	
Die Literatur ist immer noch wichtig.....	39
Miro Gavran (Zagreb)	
Über das Theater	45
Marijana Erstić (Split)	
Roman <i>Povlačenje iz Fiume (Rückzug aus Fiume)</i> Lise Stromszky. Privatni snovi o nevidljivom gradu na kraju Habsburške monarhije	51
Erna Malygin (Bamberg)	
Frauen in N. Ostrovskijs Roman <i>Wie der Stahl gehärtet wurde</i>	75
Eugen Maul (Fürth)	
Vaterunser.....	125
Tihomir Glowatzky (Bamberg)	
Erinnerung als Strukturelement in den Romanen von Nedjeljko Fabrio	129
Nicolas Dreyer (Bamberg)	
„На нас приготовлены ножи...“: Judenverfolgung in der Ukraine in der historischen Fiktion von Daniil L. Mordovcev	159
Eugen Maul (Fürth)	
Дубровник.....	191

Natalia Stagl Škaro (Dubrovnik)/Sanja Vulić (Zagreb)	
Zu den vernakulären Liedern in dem Kodex 124 des Franziskanerklosters in Dubrovnik	193
Eugen Maul (Fürth)	
Konkrete Poesie und Konzept der Autorschaft im Werk Wsewolod Nekrassows.....	229
Davor Beganović (Konstanz)	
Kronika najavljenih smrti. <i>Gloria in excelsis</i> Miljenka Jergovića.....	243
Alida Bremer (Münster)	
„Nicht gar weit, nicht gerade bis zu den Tigern“ Die Konstruktion der Fremdheit an der östlichen Adria bei Thomas Mann und Wolfgang Koeppen.....	259
Milica Sabo (Jena)	
Automatisierungsübungen als Stütze für den mündlichen Sprachgebrauch des Kroatischen als Fremdsprache	273
Peter Kosta (Potsdam)	
Some critical remarks on the notion inalienable possession in Slavic as compared to Romance and other languages from the viewpoint of Radical Minimalism and Language Typology.....	293
Lilia Antipow (München)	
Identität, Gedächtnis, Krankheit: Semen Gechts Novelle <i>Ein Mensch, der sein Leben vergessen hat</i>	321
Miro Gavran (Zagreb)	
Über Romane und Bücher	375
Lilia Antipow (München)	
XVII.	381

Roman *Povlačenje iz Fiume (Rückzug aus Fiume)* Lise Stromszky

Privatni snovi o nevidljivom gradu na kraju Habsburške monarhije

Marijana Erstić (Split)

Rijeka (tal.: Fiume¹) je tema i mjesto radnje mnogih književnih djela, ali i poprište ponekog političkog pothvata. Pri tome se prije svega može spomenuti okupaciju Rijeke od 12. rujna 1919. do Božića 1921. god. od strane talijanskog pjesnika Gabrielea D'Annunzija radi pripojenja Italiji. Poezija i politizacija, historija i histerija, gotovo religijsko pročišćenje, ali i poraz oko 1920. god. predstavljaju književne teme povezane s Rijekom, Hrvatskom i Italijom.² Umjetnost postaje (političkom) stvarnošću. Štoviše: Stvarnost doslovno oponaša umjetnost, što je vidljivo u anticipacijama političkog pjesničkog osvajanja u D'Annunzijevom romanu *Vatra (Il fuoco)*, 1900).³

¹ Kao naziv grada u ovom radu koristi se talijanski izraz Fiume, jer je on korišten i u originalu. Time taj izraz simbolizira odnos romana prema opisanom vremenu i prostoru. Izraz je korišten i kako bi se mogla prevesti igra riječi, kojom se autorica Lisa Stromszky na početku romana služi.

² Usp. Ferdo Čulinović (1953): *Riječka Država od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji*. Zagreb; Renzo De Felice (1978): *D'Annunzio politico (1918-1928)*. Roma-Bari; Michael A. Ledeen (1977): *D'Annunzio: The First Duce*. Baltimore; Hans Ulrich Gumbrecht/Friedrich Kittler/Bernhard Siegert (ur.) (1996): *Der Dichter als Kommandant. D'Annunzio erobert Fiume*. München; Claudia Salaris (2002): *Alla festa della rivoluzione. Artisti e libertari con D'Annunzio a Fiume*. Bologna; Peter Demetz (2002): *Die Flugschau von Brescia: Kafka, d'Annunzio und die Männer, die vom Himmel fielen*. Wien.

³ Usp. Marijana Erstić (2019): „Il fuoco“ und „L'impresa di Fiume“. Gabriele D'Annunzios literarische und filmische Pathosformel“. *Zibaldone. Zeitschrift für italienische Kultur der Gegenwart*. 68, 83–96. Teza je najprije objavljena u ista. (2005): „L'animazione dell'immagine“. *Überlegungen zur Performativität der Pathosformel bei Gabriele d'Annunzio*“. *Ista./Gregor Schuhen/Tanja Schwan (ur.): Avantgarde – Medien – Performativität. Inszenierungs- und Wahrnehmungsmuster zu Beginn des 20. Jahrhunderts*. Bielefeld, 299–319 kao i u kumulativnoj habilitaciji: ista. (2017): *Ein Jahrhundert der Verunsicherung. Medienkomparatistische Analysen*. Siegen, 49–67.

No svoja svjedočanstva o gradu ostavili su i mnogi drugi autori; upućujući apele i upozorenja protiv političke instrumentalizacije, bilježeći atmosferu vremena i prostora, skicirajući dojmove. U tom kontekstu treba prije svega navesti autore 20. stoljeća: Viktora Cara Emína, Nedjeljka Fabrija, Dragana Velikića, Dašu Drndić i druge, koji u njemačkom prijevodu dolaze do izražaja i u književnoj antologiji *Rijeka erlesen*⁴, a o kojima se dijelom raspravlja i u ovoj knjizi⁵. U posljednje vrijeme nastaju i izložbe, koje se D'Annunzijevom osvajanju približavaju s privatn(ij)e točke gledišta.⁶ Ovdje tekstovi i medijski događaji često opisuju pojedinačne sudbine, podsjećajući na velike političke preokrete 20. stoljeća iz intimnije perspektive.⁷ Istodobno pokazuju da je Rijeka već u 19. i početkom 20. stoljeća bila ‚luka različitosti‘, čime se anticipira moto, s kojim je Rijeka proslavljena kao Europska prijestolnica kulture za 2020. godinu.

Roman *Povlačenje iz Fiume* (*Rückzug aus Fiume*, 1987.) njemačke spisateljice Lise Stromszky također pripada navedenoj tematici.⁸ U ovom se radu po prvi put analizira navedeni roman, kako bi se otkrilo, na koji

⁴ Usp. Gerhard M. Dienes/Ervin Dubrović/Marijana Erstić/Gero Fischer (ur.) (2020): *Europa erlesen: Rijeka*. Klagenfurt.

⁵ Usp. rad Tihomira Glowatzkog u ovoj knjizi. Usp. i Alida Bremer: „Die Geburt des Faschismus aus dem Geist der Poesie. Dekonstruktion der Herrschaft in Viktor Car Emíns Roman ‚Danuncijada‘“. *Zibaldone. Zeitschrift für italienische Kultur der Gegenwart*. 68, 97–106.

⁶ Usp. Tea Perinčić (ur.) (2010): *Krvavi Božić 1920. Riječka avantura Gabrijele D'Annunzia*. Rijeka; ista. (ur.) (2019): *D'Annunzieva mučenica/L'olocausta di D'annunzio/D'Annunzios martyr*. Rijeka; ista. (ur.) (2019): „Rijeka und D'Annunzio in einer zeitgenössischen kroatischen Ausstellung“. *Zibaldone. Zeitschrift für italienische Kultur der Gegenwart*. 68, 153–158. Usp. i Aleksandar Jakir: „Der Blick auf Gabriele D'Annunzio nach dem Ersten Weltkrieg von der östlichen Adriaküste“. *Ibid.*, 49–65 i Ludwig Steindorff: „Ivan Meštrović – eine andere Sicht auf Istrien und Rijeka“. *Ibid.*, 217–224. Usp. i Dominique Kirchner Reill (2020): *The Fiume Crisis. Life in the Wake of the Habsburg Empire*. Harvard.

⁷ Usp. Ljubinka Toševa-Karpowicz (2007): *D'Annunzio u Rijeci: mitovi, politika i uloga masonerije*. Rijeka; Natka Badurina (2009): „Od strepnje do autoritarnog subjekta: Zofka Kveder“. *Ista: Nezakonite kćeri Ilirije: hrvatska književnost i ideologija u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb, 173–195; ista (2019): „Wie kann an D'Annunzios Fiume-Eroberung erinnert werden?“. *Zibaldone. Zeitschrift für italienische Kultur der Gegenwart*. 68, 71–82; Tea Perinčić: „Rijeka und D'Annunzio in einer zeitgenössischen kroatischen Ausstellung“. *Ibid.*, 153–158.

⁸ Usp. Lisa Stromszky (1987): *Rückzug aus Fiume*. Ein pannonisches Schicksal mit historischen informativen Texten aus „Das verspielte Reich“ von Peter Feldl. Wien/Hamburg/Eisenstadt. Svi prijevodi romana Lise Stromszky na hrvatski jezik u ovom radu prijevodi su Marijane Erstić.

način povijest utječe na fikcionalnu, individualnu biografiju i moglo dokazati da opisana biografija omogućuje inovativan pogled na povijesne događaje. Rijeka odnosno Fiume u romanu predstavlja tzv. nevidljivi grad, o kojemu je, polazeći od eseja *Le città invisibili* (*Nevidljivi gradovi*, 1972.) Itala Calvina, a pišući o romanu *La ciutat invisible* (*Nevidljivi grad*, 2006.) Emili Rosales, Elisabeth von Erdmann s pogledom na St. Peterburg rekla: „Oni [nevidljivi gradovi, op. aut.] bude uspomene čitatelja na imperijalne mitove grada, vladavinu i umjetnost, a o kojima je čitatelj već čuo, te ih povezuju s jednom alternativom, koja obećava tajnu“⁹ [prijevod aut.]. I na primjerima tekstova Itala Calvina i Emili Rosales, kao i na primjeru romana Lise Stromszky, vidljivo je da opisani gradovi reflektiraju svoj fikcionalni status: Fiume u romanu Lise Stromszky tako ostaje ispriповijedani, ali neostvareni san protagonista. Tijekom radnje grad Fiume se kao stvarno mjesto niti ne posjećuje. Umjesto toga, Sebastian, pripovjedač u prvom licu, koji je u romanu zvan i Bastianom, govori o svojoj sudbini prije i tijekom Prvog svjetskog rata.

Sebastian, kojeg njegov mađarski učitelj na početku romana opisuje kao Nijemca, živi u provinciji mađarskog dijela Habsburške monarhije, no njegova budućnost zove se Fiume. Prvi svjetski rat ipak postepeno uništava nadu vezanu za taj jadranski grad. Na kraju se Sebastian kratko osvrće na D’Annunzija, ali san o uspješnom poduzetničkom životu u glavnoj mađarskoj luci Habsburške monarhije sve više splašnjava. Čitatelj taj ishod saznaje već u predgovoru. No što se točno događa, koji snovi i želje nastaju na osnovi društvenih okolnosti, te kako isti propadaju zbog promijenjenih političkih situacija – odgovore na ta pitanja nudi radnja romana, ispriповijedana u prvom licu jednine. Prije analize romana biti će predstavljene informacije o spisateljici Lisi Stromszky.

⁹ „Sie wecken Erinnerungen des Lesers an imperiale Mythen der Stadt, Herrschaft und Kunst, von denen er schon einmal gehört hat, und verknüpfen sie mit einem Gegenentwurf, der ein Geheimnis verheißt.“ Elisabeth von Erdmann (2019): „Tiepolo und die Unsichtbare Stadt“ von Emili Rosales. Resonanzräume der Stadt- und St Petersburg-Mythen“. Ista (ur.): *Spiel der Blicke. Grenzübertritte slavischer Literaturen*. Berlin/Münster, 49–116, 51. Usp. i Katia Harbrecht/Karen Struve/Elena Tüting/Gisela Febel (ur.) (2020): *Die unsichtbare Stadt: Urbane Perspektiven, alternative Räume und Randfiguren in Literatur und Film*. Bielefeld.

O autorici Lisi Stromszky

Lisa Stromszky (Deutsch Jahrndorf, 1. I. 1921. – Saarlouis, 5. IV. 1999.) autorica je nekoliko knjiga i eseja, poput *Sloboda pisca (Freiheit des Schriftstellers, 1999.)*, *Nastup – sedam književnih portreta (Der Auftritt – Sieben literarische Porträts, 1995.)* ili *Križanje Europe (Schnittpunkt Europa, 1990.)*. Pisala je pjesme, primjerice zbirke pjesama *Probijanje brana (Dammbrüche, 1998.)*, *Danas se šminkam poput leptira (Heute schmink ich mich, wie ein Schmetterling, 1991.)*, *Bacio si vatru na mene (Du hast Feuer nach mir geworfen, 1993.)*, zatim zbirke pripovijesti npr. *Vrijeme za razmišljanje (Bedenkzeit, 1991.)* i *Posljednji ples, (Letzter Tanz, 1999.)*, kao i dva romana, uključujući povijesni roman *Povlačenje iz Fiume (Rückzug aus Fiume)*. Opus obuhvaća 10 svezaka poezije, 12 svezaka proze, po jednu scensku igru i radio predstavu. Njemačka nacionalna knjižnica (Deutsche Nationalbibliothek) posjeduje 22 izdanja, a Knjižnica Njemačkog književnog arhiva u Marbachu (Bibliothek – Deutsches Literaturarchiv Marbach) 30 objavljenih knjiga i eseja, kao i mapu s novinskim člancima o autorici.

Točno ime spisateljice je Lisa Stockhausen, rođena Reisinger. Umjetnički pseudonim Lisa Stromszky nastao je, prema jednom internetskom izvoru, na osnovu prezimena jedne od baka.¹⁰ Autorica, podrijetlom iz Gradišća u Austriji, odrasta u umjetničkoj obitelji; majka je slikarica, otac ekonomist. Lisa Stromszky maturu polaže 1939. god. u Beču, 1945. god. bježi s roditeljima u Njemačku, iste se godine udaje za Wilhelma Stockhausena, liječnika, s kojim kasnije vodi dermatološku ordinaciju u Saarlouisu. Prve knjige pojavljuju se kasno, od 1978. god. nadalje. Autorica je u to vrijeme članica Slobodnog njemačkog udruženja autora (Freier deutscher Schriftstellerverband), a neko je vrijeme i predsjednica iste udruge za Saarland. Jedan trg u gradu Saarlouisu od 2020. god. nazvan je po njoj.¹¹

Autoričini tekstovi otkrivaju proeuropsku tendenciju povezanu s vjerojatno biografski motiviranim tematiziranjem Austro-Ugarske, a

¹⁰ Usp. <https://lokalesbuendnis.saarlouis.de/buendnisfamilie/frauenhistorischer-arbeitskreis/hall-of-fame-frauen-in-saarlouis/20-jahrhundert-1900-1999/biographie-zu-lisa-stromszky-stockhausen-geb-reisinger/> (05.03.2021).

¹¹ Usp. „Todesfall“. *Wiener Zeitung*, 9./10.4.1999.

stilski se odlikuju konzervativnim značajkama. Spisateljica se zalaže i za francusko-njemački dijalog. U svojim djelima piše i o povlačenju odnosno bijegu iz stare domovine. Književno djelo Lise Stromszky do sada u okvirima germanistike i znanosti o književnosti nije otkriveno odnosno analizirano.

***Povlačenje iz Fiume* – Interpretacija predgovora**

Radnja romana slijedi prethodnu autoričinu primjedbu. Ovdje autorica, najprije kao pripovjedačica u prvom licu množine, zatim kao pripovjedačica u prvom licu jednine, predstavlja priču o Sebastianu u jednoj provinciji Habsburške monarhije kratko prije, a zatim tijekom Prvog svjetskog rata: „Gotovo stotinu godina leži između mladosti Sebastiana, pripovjedača sljedećih događaja i nas. Čini se kao da nas ondašnji svjetovi razdvajaju“¹². Radnja sâmoga romana, napisana u obliku analepse odnosno pogleda unazad, navodno potiče iz Sebastianovih „skiciranih bilješki“¹³, koje u romanu predstavljaju njegovo naslijeđe¹⁴. Na početku romana se prije svega opisuje Sebastianova mladost:

„Bila je to mladost započeta u lijepoj vjeri u dobru budućnost, u seoskoj ravnoteži i jakoj sigurnosti, daleko od centâra i metropola, mladost puna nade. Nije imala antenu, nije imala vezu s tako često prikazivanim morbidnim, umornim ‚usudom propasti‘ onoga doba.“¹⁵

Sebastianovo gledište je pozitivno, ponekad naivno, a u predgovoru je opisano „kao svjedočanstvo o neupadljivoj hrabrosti, koja se, nakon pada

¹² „Fast hundert Jahre liegen zwischen der Jugend Sebastians, des Erzählers der nachfolgenden Ereignisse und uns. Es scheint, als trennten uns Welten von damals.“ Stromszky: *Rückzug aus Fiume*, 5.

¹³ „skizzenhafte Aufzeichnungen“. Ibid., 5.

¹⁴ „sein Vermächtnis“. Ibid.

¹⁵ „Es war eine hoffnungsvolle Jugend, sie begann fernab von Zentren und Metropolen im guten Glauben an eine gute Zukunft, in ländlichem Gleichmaß und tiefem Geborgensein. Sie hatte keine Antenne, keine Beziehung zu dem schon so oft dargestellten Morbiden, Müden, ‚Untergangssüchtigen‘ jener Zeit.“ Ibid.

u ništavilo, usuđuje ponovno živjeti¹⁶. Veliki povijesni događaji opisani su i pomoću odlomaka iz knjige *Das verspielte Reich* Petera Feldla, u romanu citiranim „kako bi se uvijek iznova uspostavljala veza s političko-vojnim događajima“¹⁷. Odlomci iz Feldlove povijesne studije integrirani su u roman kao citati s točnim navodom. Jer Prvi svjetski rat nije samo obilježio ogroman politički preokret u Europi, već i prekretnicu u osobnoj biografiji, prikazanoj u romanu. Baš kao što su 1918. god. čitave monarhije nestale s karte, iz fikcionalne životne topografije briše se i Fiume. Pri tome je Sebastianovo gledište retrospektivno i nostalgично, jer kad „je pukao Sebastianov san, puklo je i cijelo jedno doba. Kakvo bi lice, kakvu težinu imala Europa danas da se 1918. god. nije odvijala na ovaj način, već drugačije ili da se uopće nije desila?“¹⁸, stoji u predgovoru. Roman se nastavlja s glavnom radnjom, još jednim malim predgovorom i devet sljedećih poglavlja.

U vrijeme nastajanja romana, čovjek, čiju priču autorica pripovijeda, umro je nakon duge bolesti. Autorica je njegovu priču nosila sa sobom i odlazila na mjesta, koja su mu dala glavne životne impulse. Sebastian je i sâm puno toga rekao, autorica je tek nagađala ili pogađala neke stvari. „Njegova bi riječ odmah probudila lica, događaje, mjesta ..., jedan osmijeh, jedna gesta, pojašnjavale bi pozadinu događaja“¹⁹, podcrtava autorica. Tako se i podrazumijeva da je ona, autorica, tek njegov instrument. Talijansko ime grada se pri tome čini polazištem ovih dvostruko ispriповijedanih gradskih snova, u kojem u velikoj mjeri dolaze do izražaja turističke iluzije i čežnje za Mediteranom: Sebastian je tako autorici jednom rekao: „Okusite riječ – Fiume“²⁰ i dalje:

¹⁶ „als Zeugnis unauffälliger Tapferkeit, die nach dem Sturz ins Nichts doch wieder das Leben wagt“. Ibid.

¹⁷ „um die Verbindung mit dem politisch-militärischen Geschehen immer wieder herzustellen“. Ibid.

¹⁸ „Als Sebastians Traum zerbrach, zerbrach eine Epoche. Welches Gesicht und welches Gewicht hätte Europa, hätte 1918 nicht so, sondern anders, oder gar nicht stattgefunden?“ Ibid., 5-6.

¹⁹ „Sein Wort weckte Gestalten, Ereignisse, Orte sofort zum Leben, ein Schmunzeln, eine Geste, machten das Hintergründige klar.“ Ibid., 7.

²⁰ „Schmecken Sie das Wort – Fiume?“ Ibid.

„Neka se polako topi na vašem jeziku; nježna, zvučna riječ puna samoglasnika, i-u-e. Poslušajte kako sjajno zvuči ovo I, kako je sretno i kako se razigrano stapa u mračni, tajanstveni U, u mogućnost katastrofe, nesreće, pada. Ali nježni, pomirljivi E hvata I i U, daje im objema mjeru, završava ih, zaokružuje. Propast, nesreća i udes čine se mogućima, ali malo vjerojatnima. Fi-u-me, U stoji sâm, okružen sretnim Fi i nježnim, umjerenim Me.“²¹

Upadljivo je da se Rijeka, hrvatsko ime grada, ne spominje. Talijanski je naziv na početku romana impresionistički recitiran i anagramatski razlučen, baš kao u snu. Fiume – riječ prepuna obećanja! Za Sebastiana je Fiume i mjesto očekivanog ispunjenja, mjesto bogatstva, veselog, lagodnog života, obasjano suncem juga i sjajem mora, dinamizirano dolaskom i odlaskom trgovačkih brodova. „No, vratimo se na početak, pustimo da svoju priču ispričovijeda onaj, koji je sebe nazvao nasmijanom nesretnikom“²², zaključuje autorica u predgovoru.

Povlačenje iz Fiume – Interpretacija romana

U prvom se poglavlju pripovjedač u prvom licu mijenja od autorice odnosno pripovjedačice uvodnih rečenica romana u glavni lika Sebastiana. Sebastian, novi pripovjedač u prvom licu, odrasta u blizini Pressburga / Pozsonya / Bratislave (danas glavni grad Slovačke) i u blizini Magyaróvára (u današnjoj Mađarskoj), a kao najmlađi sin velikog zemljoposjednika. Na početku romana Sebastian je dijete, koje s ljubavlju odgaja dadilja Julisch, zatim – i tu se prvi put tijekom radnje spominje grad Rijeka odnosno Fiume – školarac u pubertetu, koji voli seoski život i koji „za jedan lijepi praznik dobiva na poklon potpuno novi bicikl [...] kao

²¹ „Lassen Sie es langsam auf der Zunge zergehen; ein weiches, klangvolles Wort voller Vokale, i-u-e. Hören Sie, wie hell dieses I klingt, wie fröhlich es ist und wie spielerisch leicht in das dunkle, geheimnisvolle U übergeht, in die Möglichkeit von Unheil, Unglück, Untergang. Aber das sanfte versöhnliche E fängt I und U auf, gibt beiden sein Maß, es klingt aus, rundet ab. Unheil, Unglück, Untergang scheinen möglich, aber nicht wahrscheinlich. Fi-u-me, das U steht allein, umschlossen vom fröhlichen Fi und dem sanften maßvollen Me.“ Ibid.

²² „Doch kehren wir zum Anfang zurück, lassen wir ihn erzählen, der sich einen lächelnden Pechvogel nannte.“ Ibid., 8.

nagradu za dobar uspjeh u školi²³. Taj bicikl u radnju romana uvodi motiv putovanja. Već na jesen se Sebastian njime smije odvesti u Magyaróvár, gdje pohađa srednju školu. Osjeća se kao „najslobodniji čovjek na svijetu“²⁴. Nakon škole se susreće s drugim ljubiteljima bicikala. Voze se, ako im vrijeme dopušta, do Leithe ili jednostavno neravnom seoskom cestom, „pobjegavši Magyaróvárovim očima i ušima, bezbrižni poput ptica“²⁵. Ponekad bi jedan od njih sa sobom ponio cigarete, što bi u njima rasplamsalo „uzbudljiv osjećaj tajne zavjere“²⁶. Ovdje se govori o seoskoj idili romantičarske, impresionističke mladeži s početka 20. stoljeća, jer Sebastian bicikl često vozi i sâm, uživa u „širokom nebu, mirisu zemlje i polja“²⁷, sjeda „neposredno uz šapat kukuruza“²⁸ i sanja „o sreći, koja mu se je, poput nejasnog obećanja, odasvuda smiješila“²⁹.

Očekivanu sreću Sebastian susreće i kao dražesnu plavokosu djevojčicu imena Mancí. Jer „gotovo svaki učenik trećeg razreda“, ali zasigurno svaki „učenik četvrtog razreda imao je svoju voljenu, svoju tajnu, besmrtnu ljubav“³⁰: „Ali iznad Mancí i iznad sve sreće iznenada se pojavljuje Fiume, Fiume kao prijetnja, kao iskušenje, kao nepoznato čudovište, kao nasmijana pustolovina, kao san, kao iskušenje“³¹. Jednog dana, naime, stiže majčino pismo:

„Prvo su tu – kao i uvijek – stajala s ljubavlju postavljena, zabrinuta pitanja o mom zdravlju, zatim vijesti od kuće, pa neizbježna opomena da budem vrijedan, iskren, zahvalan i pristojan. A onda je stajalo ... ,Bastiane zamisli, posjetio nas je moj brat Max iz grada Fiume. Ostao je čitav tjedan. Raspitao se je o Tebi. Kad je čuo da si

²³ „eines schönen Ferientages ein funkelnagelneues Fahrrad [...] als Belohnung für die guten Leistungen in der Schule“. Ibid., 33.

²⁴ „der freieste Mensch der Welt“. Ibid.

²⁵ „Magyaróvárs Augen und Ohren entrinnend, unbeschwert wie Vögel“. Ibid.

²⁶ „prickelnde[r] Zustand heimlicher Verschwörer“. Ibid.

²⁷ „den weiten Himmel, den Geruch nach Erde und Acker“. Ibid..

²⁸ „an den Rand eines flüsternden Maisfeldes“. Ibid.

²⁹ „vom Glück [...], das ihm als vage Verheißung von überallher entgegengekommen“. Ibid.

³⁰ „fast jeder ‚Drittkläßler‘, sicher aber jeder ‚Viertkläßler‘ hat seine Angebetete, seine heimliche, unsterbliche Liebe gehabt.“ Ibid., 34.

³¹ „Aber vor Mancí und vor allem Glück stand plötzlich Fiume, Fiume als Bedrohung, als Lockung, als unbekanntes Ungeheuer, als lächelndes Abenteuer, als Traum, als Versuchung“. Ibid.

dobar učenik i da Ti učenje lako pada, klimnuo je glavom i rekao: „Uvijek mi se sviđao taj dječak, mogao bi kasnije doći u moju trgovinu.“³²

Tako nastaje novi životni plan. No mladi Bastian u početku nije impresioniran majčinih pismom, već vozi bicikl, drijema i tek kasnije u sobi nevoljko razmišlja:

„More ... Zagledao sam se negdje duboko pokraj petrolejske lampe, u peći su se žarili trupci, na leđima sam osjećao toplinu vatre; more ... plavo, široko, beskrajno široko i daleko. – Koliko daleko? Nije se vidjela obala, samo more, voda, široka i daleka. Beskrajno široka i daleka. Brodovi su kao sitne točke nestajali s horizonta, drugi su se, kao sitne točke, pojavljivali, postajali bi sve veći i veći, te konačno uplovljavali na luku. Valovi, visoki poput kuća, dizali su se, oluja je bjesnila, brodovi su divlje plesali na vodi, tonuli. Osjećao sam se ugroženo, malo i bespomoćno. Gluposti! Nikad u životu neću ići tamo. Što da započnem s morem? Zatvorio sam atlas, zijevnuo, legao u krevet, ugasio lampu i čvrsto zaspao. Školski je život Fiume odgurnuo daleko. Magyaróvár se je ovdje činio nezamjenjivom stvarnošću, ovdje sam bio ja, ovdje je bila Mancí, sve ostalo bio je san.“³³

Početna ideja grada Fiume temelji se na romantičarski strahovitoj, užasnoj, opasnoj viziji krajolika, nepobjedivog, beskonačnog, širokog mora s brodovima, koji ili ulaze u luku ili pak tonu. Čini se da su slike

³² „Zuerst kamen – wie immer – Mutters liebevoll besorgte Fragen nach meiner Gesundheit, dann die Neuigkeiten von daheim, dann die unvermeidliche Ermahnung, fleißig, ehrlich, dankbar und höflich zu sein. Und dann stand da, ...denke Dir, mein Bruder Max aus Fiume hat uns besucht. Er blieb eine ganze Woche. Er hat sich sehr nach Dir erkundigt. Als er hörte, daß Du ein guter Schüler bist und das Lernen Dir leicht fällt, wiegte er den Kopf und meinte ‚der Bub hat mir immer schon gefallen, er könnte später zu mir ins Geschäft kommen.‘“ Ibid., 34-35.

³³ „Meer... ich starrte an der Petroleumlampe vorbei, im Ofen prasselten die Scheite, ich spürte die Wärme des Feuers im Rücken, Meer... blau, weit, unendlich weit. – Wie weit? Man sah kein Ufer, nur Meer, Wasser, weit. Unendlich weit. Schiffe verschwanden als winzige Punkte am Horizont, andere tauchten als winzige Punkte auf, wurden größer, größer und liefen schließlich in den Hafen ein. Wellen, hoch wie ein Haus, Wellen kamen auf, Sturm tobte, die Schiffe tanzten wild auf dem Wasser, sanken. Ich fühlte mich bedroht, klein und hilflos. Unsinn! Dort gehe ich nie im Leben hin. Was soll ich mit dem Meer anfangen? Ich klappte den Atlas zu, gähnte, stieg ins Bett, löschte die Lampe und schlief tief und fest. Der Schulalltag schob Fiume weit weg. Hier war Magyaróvár als nicht verdrängbare Wirklichkeit, hier war ich, hier war Mancí, alles andere waren Hirngespinnste.“ Ibid., 36.

širokog i bezgraničnog Baltičkog mora njemačkog predstavnika romantike Caspara Davida Friedricha mnogo više kumovale ovim mislima negoli slike Jadrana i Kvarnerskog zaljeva. Rezultat je Sebastianova bespomoćnost. Voda, oluja i vjetrovi u jasnom su kontrastu s toplinom kućnog ognjišta i svjetlom petrolejske lampe. Ipak: Očevo pitanje ubrzo trijezni mladog Bastiana: „Zašto ne ideš tamo?“³⁴ pitao ga je jednostavno otac. Bastian se je i ovdje „u početku blokirao“³⁵. Imao je „1000 razloga protiv Fiume“³⁶, „1000 opravdanih razloga“³⁷, nije doduše mogao „obrazložiti svoje razloge“³⁸, „nije ih mogao pretočiti u riječi, nije ih mogao izraziti“³⁹, ali svejedno ... Difuzne ideje o životu u obiteljskoj kući i o budućoj obitelji prate Bastianove suze, kojih se isti srami, u mislima se poput slika iz kaleidoskopa izmjenjuju djetinjstvo i mladost, Magyaróvár i Mancí.⁴⁰ Ali na kraju Bastian ipak guta suze, te na pomalo licemjerman ali jezgrovit način piše pismo ujaku:

„Poštovani, dragi ujače!

Roditelji su me obavijestili o Vašoj ljubaznoj ponudi, koja kaže da me želite namjestiti u Vašoj tvrtki, nakon što završim studij. Pokušat ću ispuniti Vaša očekivanja, dragi ujače, kako bih Vam jednoga dana mogao biti od stvarne podrške i pomoći. Nažalost, time neću moći pohađati Fakultet poljoprivrede u Magyaróváru, kao što mi je bila najveća želja, nego ću morati diplomirati na Fakultetu svjetske trgovine. Cijenim Vaše povjerenje.

Roditelji upućuju najljepše pozdrave,

Toplo se preporučujem,

Vaš zahvalni nećak.

Sebastian.⁴¹

³⁴ „Warum gehst Du denn nicht hin?“ Ibid., 37.

³⁵ „zunächst gesperrt“. Ibid.

³⁶ „1000 Gründe gegen Fiume“. Ibid.

³⁷ „1000 vernünftige Gründe“. Ibid.

³⁸ „seinen Gründen keine Begründung“. Ibid.

³⁹ „nicht in Worte fassen, nicht aussprechen können“. Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ „Verehrter, lieber Onkel! Meine Eltern haben mir von ihrem freundlichen Angebot erzählt, welches besagt, daß Sie mich nach Abschluß meines Studiums in Ihre Firma aufnehmen wollen. Ich werde mich bemühen, Ihren Erwartungen zu entsprechen, sehr verehrt

Bastianova budućnost zove se Fiume, no njegov je pogled i nadalje ambivalentan. Vratiti se kao bogataš kući i vjenčati s Mancijom doduše ubrzo predstavlja novi cilj, a životni san dobiva novi smisao: „Započeo sam tajni dvostruki život,“⁴² kaže Sebastian, „tijekom praznika sam uživao u svom voljenom roditeljskom domu, još uvijek živio kao dijete i istovremeno sanjao sebe u ulozi svjetskog čovjeka.“⁴³ Početni strah od mora i nove sudbine sad se je promijenio jer, kako kaže Sebastian, „Ponekad sam se bojao da će ujak Max povući svoju ponudu.“⁴⁴ Bastian se sad doduše odlučuje iznova pisati ujaku: „I toga sam ljeta napisao pismo ujaku“⁴⁵, te dalje: „Ovaj put moja zahvala je bila stvarna, uključujući izjavu da se radujem što ću jednoga dana moći obavljati tako zanimljiv posao.“⁴⁶ Dakle, stav se iz temelja promijenio: „Ponekad sam bio zapanjen svojom transformacijom i da sam tako oklijevao oko odluke prihvatiti ujakov prijedlog.“⁴⁷ No kolebanje je i dalje vidljivo, iako je sada drugačije: „A ponekad je postojao taj slabšni strah da bi se svi moji planovi mogli raspliniti poput mjehurića od sapunice.“⁴⁸ Sigurnost i samopouzdanje ipak nudi jedna činjenica: „Ujak Max treba nasljednika, ako je roditeljima dao riječ, on će je i održati.“⁴⁹ Ali dolazi Prvi svjetski rat, otac se razboli i umre, škola je završena, Mancija zaboravljena, stariji brat mora u vojsku, svakodnevicu obilježava teška ratna situacija. Majka, sada glava obitelji,

Onkel, um Ihnen einmal eine echte Stütze und Hilfe sein zu können. Leider werde ich nun nicht die Hochschule für Bodenkultur in Magyaróvár besuchen können, wie es mein sehnlichster Wunsch war, sondern die Hochschule für Welthandel absolvieren müssen. Ich weiß die Ehre Ihres Vertrauens zu schätzen. Die Eltern lassen herzlich grüßen, ich empfehle mich Ihrem Wohlwollen Ihr dankbarer Neffe Sebastian.“ Ibid., 40.

⁴² „Ich begann ein heimliches Doppelleben.“ Ibid., 51.

⁴³ „ich genoß die Ferien in meinem geliebten Elternhaus, lebte immer noch wie ein Kind und träumte mich zugleich in die Rolle eines Mannes von Welt.“ Ibid.

⁴⁴ „Manchmal bekam ich Angst, Onkel Max könnte sein Angebot an mich wieder zurücknehmen.“ Ibid.

⁴⁵ „Ich schreib auch in diesem Sommer einen Brief an den Onkel.“ Ibid.

⁴⁶ „Diesmal war mein Dank echt, auch die Zusage, daß ich mich freute, einmal einen so interessanten Beruf ausüben zu können.“ Ibid.

⁴⁷ „Manchmal wunderte ich mich über meine Verwandlung und darüber, daß ich mich so gesträubt hatte, Onkels Vorschlag anzunehmen.“ Ibid.

⁴⁸ „Und manchmal war diese leise Angst da, alle meine Pläne könnten wie Seifenblasen platzen.“ Ibid.

⁴⁹ „Onkel Max braucht schließlich einen Nachfolger, wenn er den Eltern sein Wort gegeben hat, wird er es auch halten.“ Ibid.

podržava monarhiju: „Jednog dana majka mi je rekla da je potpisala veću svotu novca kao ratni zajam.“⁵⁰ Obitelj prosvjeduje protiv besmislenog majčinog patriotizma:

„Sestre su se žalile da su protiv ratnog zajma. Bojale su se za svoj miraz [...]. I mene je šokirala majčina odluka. [...], „Sada moramo učiniti sve što možemo, kako bismo pobijedili u ratu, barem da ga ne izgubimo u potpunosti“, rekla je majka. „Puno razmišljam o ovim strašnim događajima, posebno o talijanskoj objavi rata protiv nas. Može li to imati posljedice za Fiume? Bojim se ishoda ovog rata. Ne smijemo svaliti krivicu na nas, odbijanjem davanja novca potrebnog caru.“⁵¹

Majčin stav je pro-austrijski i pro-mađarski, monarhistički, o potrebama i željama slavenskog dijela stanovništva se ne raspravlja. Tekst predstavlja nostalgičan pogled na kraj jednog vremena i jednog oblika vladavine i uvrštava se u tradiciju velikih pripovijesti austrijskih autora Josepha Rotha i Stefana Zweiga iz prve polovice 20. st. Usporediv stav vidljiv je i u djelovanju drugih likova, jer Sebastian ubrzo popušta pred majčinom odlukom i nagovara sestre da učine isto:

„Na kraju sam poštovao majčinu odluku i zamolio sestre da joj ne zamjeraju. Podnosi čitav teret imovine. [...] Učinit ću sve što mogu da joj pomognem. Možda Konrad, kao najstariji sin, može biti u potpunosti izuzet od služenja vojnog roka. Ja ionako ne ostajem ovdje. Kad rat završi, otići ću u Fiume, to znate. Zasad sve mora ostati kako jest. Moramo pričekati. Sestre su uzdahnule i složile se.“⁵²

⁵⁰ „Eines Tages sagte mir Mutter, sie habe eine größere Geldsumme als Kriegsanleihe gezeichnet.“ Ibid., 112.

⁵¹ „Die Schwestern jammerten, sie waren gegen die Kriegsanleihe. Sie fürchteten um ihre Aussteuer [...]. Ich erschrak auch über Mutters Entschluß. [...] ‚Jetzt müssen wir alles tun, damit wir den Krieg gewinnen, wenigstens nicht ganz verlieren,‘ sagte Mutter. ‚Ich denke sehr viel über all die schrecklichen Ereignisse nach, besonders über die italienische Kriegserklärung an uns. Ob das irgendwelche Folgen für Fiume haben könnte? Ich fürchte mich vor dem Ausgang dieses Krieges. Wir dürfen nicht schuldig werden, indem wir dem Kaiser notwendiges Geld verweigern.“ Ibid.

⁵² „Schließlich respektierte ich Mutters Entschluß und bat die Schwestern, ihr keine Vorwürfe zu machen. Sie trüge ja die ganze Last dieses Besitzes. [...] Ich tu, was ich kann, um ihr zu helfen. Vielleicht kann Konrad, als Älterer, ganz vom Militärdienst befreit werden. Ich bleibe ja sowieso nicht hier. Wenn der Krieg zu Ende ist, gehe ich nach Fiume, das wißt

U međuvremenu, Bastian je i sam regrutiran, vodi turoban vojnički život i sanjari o mladoj, obrazovanoj, obožavanoj Heny, kćeri iz dobre obitelji. No još uvijek sanja i trgovačku metropolu Fiume:

„Fiume. Da, Fiume, ako se ovaj plan obistini. A zašto ne bi? Ujak Max bi s vremena na vrijeme slao lijepa pisma. Ima puno posla, šteta je što ja moram biti vojnik, ali to je dužnost mladića u ovim teškim vremenima punim iskušenja. Znači Fiume. – Prekrasan južni grad, vagoni, brodovi, roba svih vrsta, posao, zanimljiv posao, zanimljivi ljudi iz cijelog svijeta, impresivna zarada, more, plavo, široko, zamamno ...“⁵³

Vizija grada Fiume ovdje se iz temelja promijenila: U prvoj viziji grad se ruši i nestaje u oluji, more ga je preplavilo. Sada je, nakon nekoliko godina, lijep, kozmopolitski i mediteranski, prepun posla. More time više nije romantičarski uzvišeno, već „plavo, široko, zamamno“. Međutim, ono što sada prijeti je rat:

„O, Bastiane, stari sanjaru, idiote! Rat je, ti si vojnik, mi ratujemo i s Italijom, ti zlikovci su nam objavili rat, prokleti cijeli ovaj rat, taj protiv Italije posebno! Trst i Fiume – bi li ih Talijani mogli zaželjeti? Strahovi? Lude misli i maštarije?“⁵⁴

Ali i ovdje izljev patriotizma prekida turobna razmišljanja: „Možda ih priželjkuju, no dat ćemo im lekciju. Sljedećeg proljeća svakako ćemo zadati odlučujuću udarac, izboriti pobjedu, ili barem neki pristojan mir.“⁵⁵

ih ja. Vorläufig muß alles bleiben, wie es ist. Wir müssen abwarten. Die Schwestern seufzten und fügten sich.“ Ibid., 112–113.

⁵³ „Fiume. Ja, Fiume, wenn dieser Plan Wirklichkeit würde. Warum sollte er es nicht werden? Onkel Max schrieb von Zeit zu Zeit liebenswürdige Briefe. Er habe viel Arbeit, es sei ein Jammer, daß ich Soldat sein müßte, aber es sei halt die Pflicht der jungen Männer in dieser schweren Zeit der Prüfungen. Fiume also. – Eine schöne südliche Stadt, Fuhrwerke, Schiffe, Waren aller Art, Arbeit, interessante Arbeit, interessante Menschen aus aller Welt, ein stattliches Einkommen, das Meer, blau, weit, lockend ...“ Ibid., 118.

⁵⁴ „Ach, Bastian, alter Träumer, Idiot! Es ist Krieg, du bist Soldat, wir führen auch gegen Italien Krieg, diese Schufte haben uns den Krieg erklärt, verflucht dieser ganze Krieg, der gegen Italien besonders! Triest und Fiume – könnte es die Italiener danach gelüsten? Ängste? Hirngespinnste?“ Ibid.

⁵⁵ „Es mag sie ja gelüsten, wir werden ihren Gelüsten einen Denkkettel verpassen. Im nächsten Frühjahr werden wir bestimmt den entscheidenden Schlag führen, den Sieg erzwingen, wenigstens einen anständigen Frieden erkämpfen.“ Ibid.

Stajalište je nesigurno, neizvjesno, promjenjivo i ukazuje na situaciju tijekom Prvog svjetskog rata, na neizvjesnost, o kojoj Stefan Zweig u *Svijetu od jučer* (*Die Welt von gestern*, 1943.) retrospektivno piše kao o životu bez tla pod nogama, bez sigurnosti.⁵⁶ U romanu Lise Stromszky domoljublju pak slijede neizvjesni privatni planovi:

„Bastiane, prestani maštati. Rat je, majka konkretno i hitno čeka tvoj godišnji odmor. Koni je na fronti, Bože moj, Bastiane – sada trošiti misli na ženidbu! A što ako netko dođe i otme mi djevojku? To se ne smije dogoditi! Pozvao sam Heny u kazalište. Naravno, ljudi poput nje imali su pretplatu, išli su na koncerte i balete, ali ovaj je put Heny sa mnom išla u kazalište. Bila je potpuno opuštena, nije izgledala nimalo zaljubljena u mene.“⁵⁷

Globalna povijest i privatna priča isprepletene su, individualna priča u kriznim vremenima time postaje načinom prevladavanja opasnosti i neizvjesnosti. Bastian Heny ubrzo otkriva da je u svom srcu seljak i poljoprivrednik, pouzdana i iskrena izjava, koja se Heny manje sviđa nego njenoj baki. No još uvijek se sanjaju i stari snovi o gradu Fiume, o studiranju svjetske ekonomije, razmatra se i moguća karijera novinara. Bastian se želi oženiti s Heny, no tijekom rata planovi se teško kuju. A onda slijedi:

„Krajem rujna primio sam pismo od strica Maxa. Zašto? Vidjelo se da je pismo pisano na brzinu:
,Dragi Bastiane,
sredi to tako da, ako je potrebno, možeš preko noći doći ovdje. Ne zna se kako će se sve razvijati. Vjerojatno će se povući granica između njemačkoga i južnoslavenskog dijela monarhije, koju će Ti, sigurno, biti nemoguće prijeći. Kasnije,

⁵⁶ Vgl.: Michael Makropoulos (1995): „Sicherheit“. In: Joachim Ritter u.a. (ur.): *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Sv. 9. Darmstadt, 745–750, 748.

⁵⁷ „Bastian, hör auf zu phantasieren. Es ist Krieg, Mutter wartet konkret und dringend auf deinen Landwirtschafts-Urlaub. Koni ist an der Front, mein Gott, Bastian – Heiratsgedanken! Und wenn einer kommt, der mir das Mädchen wegschnappt? Das darf nicht geschehen! Ich lud Heny ins Theater ein. Natürlich hatten Leute wie sie ein Abonnement, sie besuchten auch Konzerte und Ballettabende, aber Heny ging diesmal mit mir ins Theater. Sie war ganz unbefangen, scheint nicht ein bisschen verliebt in mich.“ Stromszky: *Rückzug aus Fiume*, 118–119.

nakon godinu ili dvije, situacija će se smiriti, a poslije će se opet moći slobodno kretati i trgovina će cvjetati. Pretpostavljam da bi bilo dobro da budeš ovdje tijekom prijelaznog razdoblja. Možda ćeš morati uzeti i hrvatsko državljanstvo. – Ali ja hitam unaprijed, nema smisla, nitko ne zna što će se desiti. *U svakom slučaju*, poslat ću Ti poruku.

Srdačno Tvoj

ujak Max⁵⁸

Bastian reagira uobičajenim kolebanjem:

„Pročitao sam pismo nekoliko puta, odložio ga i pročitao ponovno. Bilo je uznemirujuće. Diktirali su ga bespomoćnost, neizvjesnost i pesimizam. Ne, postojao je određeni optimizam. Ne, to je bilo oprezno odbijanje. O ne! Ujak me pozvao i rekao mi da krenem prema Fiume. Bez Heny? Kakvi su bili stvarni uvjeti u tom gradu? Mogu li sjesti između dvije stolice? Krenuti u nepoznato? Je li tako započelo moje povlačenje iz Fiume? Moj osobni poraz? Koračao sam gore-dolje po takozvanoj radnoj sobi, držao pismo u ruci, išao nadalje naprijed-natrag, soba je postupno postajala sve veća i veća, zidovi su zjapili u nepoznato, koračao sam prema praznom prostoru, prema potpuno praznom, sivom prostoru, ako bih napravio još jedan korak, pao bih. Stao sam i pomislio: Što sad? Što da radim u praznini, gdje je Heny? Bez Fiume i bez Heny stojim u praznom. Ta misao je u meni stvarala jezoviti strah. Došao mi je mrak pred oči, spotaknuo sam se, uhvatio za stolicu, sjeo i obrisao znoj s lica, iako je u sobi bilo hladno. Iznad sebe čuo sam korake, korake mojih sestara. Vratili su me u stvarnost.“⁵⁹

⁵⁸ „Ende September kam ein Brief von Onkel Max an mich. Warum? Man sah, daß der Brief in Eile geschrieben worden war: ‚Lieber Bastian, richte es so ein, daß Du unter Umständen von heute auf morgen hierherkommen kannst. Man weiß nicht, wie sich jetzt alles entwickeln wird. Wahrscheinlich wird man eine Grenze zwischen dem deutschsprachigen und dem südslawischen Teil der Monarchie ziehen, dann wird es sicher unmöglich sein, daß Du über die Grenze kommst. Später, nach ein, zwei Jahren, werden sich die Wogen geglättet haben, dann kann man sich wieder frei bewegen, der Handel wird aufblühen. Ich stelle mir vor, daß es gut wäre, wenn Du Dich in der Übergangszeit hier aufhieltest. Eventuell müßtest Du auch die kroatische Staatsbürgerschaft annehmen. – Aber ich greife da vor, das hat keinen Sinn, niemand weiß, wie es kommen wird. Ich lasse Dir auf alle Fälle Nachricht zukommen. Herzlichst Dein Onkel Max“ Ibid., 195.

⁵⁹ „Ich las den Brief mehrmals, legte ihn weg, las ihn am nächsten Tag nochmals. Es war beunruhigend. Ratlosigkeit, Unsicherheit und Pessimismus hatten ihn diktiert. Nein, es sprach ein gewisser Optimismus daraus. Nein, es war eine vorsichtige Absage an mich.

San o gradu Fiume postaje sve više fantazma i privid, no Bastian još ne odustaje: „Morao sam pokušati sve da dođem u Fiume, sve. Ništa još nije odlučeno“⁶⁰, kaže, ali istodobno se javljaju i sumnje: „Sve bi moglo ispasti drugačije nego što je Max pretpostavio. Držao sam se besmislenih nada, očekujući neko čudo. Sjeo sam i odmah odgovorio ujaku Maxu.“⁶¹ Sadržaj pisma, ovoga puta parafraziran, naglašeno je samouvjeren i odlučan, sumnje kao da su izbrisane: „Obavijestio sam ga“, kaže Sebastian,

„da sam samo privremeno pušten na dopust iz vojne službe, da ne mogu opravdano otići odavde za vrijeme ratnog stanja, jer bih time počinio dezerterstvo, ali da bih mogao, u razdoblju između zaključenja očekivanog primirja i zatvaranja granica, pokušati doći u Fiume.“⁶²

Rizičan pothvat. Bastian nastavlja: „S nestrpljenjem sam iščekivao ujakove daljnje vijesti. Sâm sam odnio pismo na poštu i osjetio osjećaj nesigurnosti, predanosti na milost i nemilost.“⁶³ Nada i očaj se

Nicht doch! Der Onkel lud mich ein, forderte mich auf, mich nach Fiume durchzuschlagen. Ohne Heny? Wie waren die Verhältnisse in Fiume wirklich? Konnte ich mich denn zwischen zwei Stühle setzen? Ins Ungewisse aufbrechen? Begann so mein Rückzug aus Fiume? Mein eigener Zusammenbruch? Ich ging im sogenannten Schreibzimmer auf und ab, hatte den Brief in der Hand, ging immer hin und her, das Zimmer wurde allmählich größer, größer, die Wände schoben sich ins Ungewisse, ich ging auf einen leeren Platz zu, auf einen ganz und gar leeren, grauen Platz, wenn ich noch ein Stück weiterging, stürzte ich irgendwohin ab. Ich blieb stehen, dachte: was nun? Was mach ich auf dem leeren Platz, wo ist Heny? Ohne Fiume steh ich auf einem leeren Platz ohne Heny. Diese Vorstellung erzeugte eine würgende Angst in mir. Es wurde mir schwarz vor den Augen, ich torkelte, erwischte einen Stuhl, setzte mich, putzte mir den Schweiß aus dem Gesicht, obschon es kalt war im Zimmer. Über mir hörte ich Schritte, die Schritte meiner Schwestern. Sie holten mich in die Wirklichkeit zurück.“ Ibid., 196.

⁶⁰ „Ich mußte alles probieren, um doch noch nach Fiume zu kommen, alles. Es war ja noch nichts entschieden.“ Ibid.

⁶¹ „Es könnte alles anders kommen, als Max es annahm. Ich klammerte mich an unsinnige Hoffnungen, erwartete irgendein Wunder. Ich setzte mich hin und antwortete Onkel Max sofort.“ Ibid.

⁶² „daß ich nur für die Landwirtschaft befristet vom Militärdienst enthoben sei, während des andauernden Kriegszustandes könnte ich hier also nicht weg, machte mich der Fahnenflucht schuldig, aber ich könnte ja versuchen, in der Spanne zwischen Abschluß eines zu erwartenden Waffenstillstandes und der Schließung der Grenzen nach Fiume durchzuschlüpfen.“ Ibid., 196–197.

⁶³ „Ich erwartete Onkels weitere Nachrichten mit Spannung. Ich brachte den Brief selbst zur Post und wurde ein Gefühl der Unsicherheit, des Ausgeliefertseins nicht los.“ Ibid., 197.

izmjenjuju: „Istodobno bih pomislio: ‚Fiume je izgubljena‘ i ‚nemoj odustati‘. ‚Izgubljeno je samo ono od čega se odustane!“⁶⁴ No u taj se ponovni izljev optimizma miješa konačan poraz Austrougarske:

„Listopad je donio katastrofu, jednu zastrašujuću vijest za drugom: Ne mogu Vam sad ovdje detaljno prepričati kako je monarhija doslovno slomljena, raskomadana, tisuće ljudskih niti otkinute; kako su pulsirajuće vene prekinute, kako su iskrvarile, iscijedile se. Carstvo, koje je stoljećima organski srastalo, raspalo se, raspalo preko noći. Je li ga slomila politička arogancija? Tijekom listopada nekako smo dobili vijest da su se u gradu Fiume pobunile hrvatske trupe. Poštom smo pokušali kontaktirati strica Maxa, no on nije odgovarao. Moje povlačenje je započelo, tek tu i tamo zatreperila bi nada.“⁶⁵

Austrougarska je prošlost, kao i mađarski izlazak na more. Pobune hrvatskih trupa, pobune talijanskih trupa. Započelo je povlačenje iz zamišljenog grada. Neposredno nakon rata spominje se i D'Annunzio. U Sebastianovim očima taj kontroverzni predstavnik talijanskog esteticizma mutira u slatkorječivog autora: „Od susjeda sam slučajno saznao za D'Annunzijevu okupaciju grada Fiume sa skupinom talijanskih fanatika“⁶⁶, kaže Sebastian i pita se: „Zašto je taj slatkorječivi pisac okupirao grad? To je sigurno pogreška! Pa ne živimo u doba salonskih junaka.“⁶⁷ Sebastian primjećuje pri tome i karakteristično spajanje književnosti i političke scene:

⁶⁴ „Ich dachte gleichzeitig: ‚Fiume ist verloren‘ und ‚gib es nicht auf‘. ‚Nur was man aufgibt, ist verloren!“ Ibid.

⁶⁵ „Der Oktober brachte eine Katastrophe, eine Schreckensnachricht auf die andere. Lassen Sie mich nicht im Einzelnen erzählen, wie die Monarchie buchstäblich zerbrochen ist, auseinandergebrochen, tausende menschliche Fäden zerrissen, abgerissen wurden; pulsierende Adern wurden durchtrennt, verbluteten, rannen aus. Ein Reich, ein organisch in Jahrhunderten gewachsenes Reich zerbrach, es zerbrach über Nacht. Zerbrach es am politischen Übermut? Irgendwie erreichte uns im Laufe des Oktobers auch die Nachricht, daß in Fiume kroatische Truppen gemeutert hätten. Wir versuchten, Onkel Max per Post zu erreichen, er antwortete nicht. Mein Rückzug hatte eingesetzt, nur noch ab und zu flackerte Hoffnung auf.“ Ibid.

⁶⁶ „Die Besetzung Fiumes durch D'Annunzio mit einer Schar italienischer Fanatiker erfuhr ich zufällig zuerst von einem Nachbar. ‚D'Annunzio?“ Ibid.

⁶⁷ „Wieso besetzt ein schwulstiger Literat eine Stadt? Das muß ein Irrtum sein! Wir leben doch nicht im Zeitalter von Salonheroen.“ Ibid.

„Možda D’Annunzio vježba predstavu, možda mu nedostaje senzacija, vjerojatno se boji da bi mogao biti zaboravljen, zato grmi o izmišljenim junaštvima“, smijao sam se.“⁶⁸

No političke snage u Europi stavljene su pred svršen čin. Nakon gotovo dvije godine Italija je D’Annunzia doduše protjerala iz grada, ali grad je 1924., nakon statusa tzv. ‚Slobodne Države‘ (1920. – 1924.), a do kraja Drugog svjetskog rata, ipak pripao Italiji. Na taj se način u romanu stvarna povijest umiješala u fikcionalnu privatnu biografiju. D’Annunzijeva *impresa di Fiume* ujedno je i kraj Sebastianovog životnog sna. To stoji i u zadnjem pismu ujaka Maxa:

„Dragi Bastiane,

Fiume je mrtva. Ne mogu to drukčije reći, mrtva je. Sav brodski promet već je zaustavljen, gotovo sav promet uopće. Još uvijek posjedujem dva vagona i četiri konja. Koristim ih za što bržu selidbu ljudi, od kojih mnogi napuštaju Fiume. Kamo sve idu? Ostale konje sam prodao. Ne trebaju mi više i nisam ih mogao hraniti. Sigurno su zaklani. Nitko ne kupuje vagona, njih ću jednostavno ostaviti tu, barem im ne treba nikakva hrana. – Novac je već obezvrijeđen, sav moj kapital sve više devalvira. S Vama neće biti drugačije. – Ne znam ni što će biti s Trstom. – Ako Fiume konačno pripadne Italiji, više se neće ekonomski oporaviti. Za Italiju se kao luka nalazi u mrtvom kutu i nema zalede. Trenutno ne možemo pronaći nikakvu hranu, doslovno gladujemo. Bijeda je očita, nadilazi moja najmračnija razmišljanja. Ovom kratkom opisu želio bih samo ukratko dodati: ostanite – zaboga – što duže kod kuće, tu imate što pojesti, a zimi toplu sobu, to su neprocjenjive vrijednosti! Jako sam tužan što je ovo pismo kraj naših planova. Moji odnosi s drugim tvrtkama sada su također bezvrijedni. Ovdje, dragi Bastiane, više nemaš mogućnosti za život.

Pozdravlja Te

Tvoj ujak Max“⁶⁹

⁶⁸ „Vielleicht probt D’Annunzio ein Bühnenstück, vielleicht mangelt es ihm an Sensationen, wahrscheinlich hat er Angst, er könnte etwas in Vergessenheit geraten, darum posaunt er erfundene Heldentaten in die Welt“, lachte ich.“ Ibid.

⁶⁹ „Lieber Bastian, Fiume ist tot. Ich kann es nicht anders sagen, es ist tot. Jeglicher Schiffsverkehr hat bereits aufgehört, überhaupt beinah der gesamte Verkehr. Ich habe noch zwei Fuhrwerke und vier Pferde. Damit erledige ich Umzüge der vielen Menschen, die Fiume

Početni kontrast između tople sobe kod kuće i dalekog olujnog grada, u kojem sada vlada i glâd, ovdje je čak i uvećan. Zastrašujuća vizija s početka romana na kraju se je obistinila. Ubrzo nakon završetka Prvog svjetskog rata, rodno mjesto i obližnji gradić pružaju veću mogućnost opstanka nego nekadašnja trgovačka metropola Fiume. Što slijedi?

„A mi – mi smo pripali Austriji. Trebalo se održati glasanje. Novonastalo Gradišće trpjelo je porođajne muke. Mi, njegovi stanovnici, visjeli smo u zraku ili smo se pak osjećali kao da sjedimo između stolica i više ne možemo ustati, jednako kao sada beskraino udaljena Fiume, koja je postala ‚slobodna država‘ bez sredstava za život, neki vegetirajući punoglavac u nekom sićušnom ribnjaku“.⁷⁰

Svoju životnu priču pripovjedač Bastian završava ovim riječima.

„Ovo je priča o mojoj mladosti, nije izvanredna, ne, vrlo je svakodnevna ova moja priča. A Fiume – koje bi izvanredne mogućnosti sa sobom donijela? Ne znam. Nikada nisam saznao.“⁷¹

Globalna povijest je time porušila osobni životni plan.

schleunigst verlassen. Wo sie wohl alle hinziehen? Die anderen Pferde hab ich verkauft. Ich brauch sie nicht mehr und konnte kein Futter für sie auftreiben. Sicher sind sie geschlachtet worden. Die Wagen kauft mir niemand ab, ich lasse sie halt stehen, sie brauchen wenigstens kein Futter. – Das Geld ist schon entwertet, mein ganzes Kapital entwertet sich zunehmend. Das wird bei Euch nicht anders sein. – Was aus Triest wird, weiß ich noch gar nicht. – Wenn Fiume endgültig bei Italien bleibt, wird es sich wirtschaftlich nicht mehr erholen. Es liegt als Hafen für Italien im toten Winkel, hat kein Hinterland. Zur Zeit können wir kaum Lebensmittel auftreiben, wir hungern buchstäblich. Das Elend ist unübersehbar, es übertrifft meine düstersten Vorstellungen. Dieser kurzen Schilderung möchte ich nur kurz hinzufügen: bleibt – um Gottes Willen – zu Hause bei Euch draußen, so lange es möglich ist, dort habt ihr etwas zu essen und im Winter ein warmes Zimmer, unschätzbare Vorteile! Ich bin sehr betrübt, daß dieser Brief der Schlußpunkt unter unsere Pläne ist. Auch meine Beziehungen zu anderen Unternehmen sind nun ohne jeden Wert. Hier, lieber Bastian, hast Du keine Lebensmöglichkeiten mehr. Es grüßt Dich Dein Onkel Max“ Ibid., 211–212.

⁷⁰ „Ja – und wir – wir kamen zu Österreich. Eine Abstimmung sollte stattfinden. Das spätere Burgenland lag in den Geburtswehen. Wir, seine Bewohner, hingen in der Luft oder fühlten uns so, als säßen wir zwischen allen Stühlen und kämen nicht mehr hoch, ebenso wenig, wie das nun unendlich weit entfernte Fiume, das ein ‚Freistaat‘ ohne Lebensgrundlagen geworden war, ein dahinvegetierendes Etwas, eine Kaulquappe in einem winzigen Tümpel.“ Ibid., 229.

⁷¹ „Das ist die Geschichte meiner Jugend, keine außergewöhnliche, nein, eine ganz alltägliche Geschichte. Und Fiume – was alles hätte es an Außergewöhnlichem in sich geborgen? Ich weiß es nicht. Ich habe es nicht erfahren.“ Ibid., 238.

Zaključak

Ideja grada, čije je ime na početku anagramatski razlučeno, rastvara se kao u snu. Povlačenje iz Fiume ionako nije realni bijeg, već povlačenje iz imaginacije, hranjene slovima, riječima, romantičnim slikama. U tom sanjanom i priželjkivanom obliku grad ostaje doslovno nevidljiv. U tekstu je time postao grad izrađen od papira, koji sredinom romana podsjeća na modernu, kozmopolitsku metropolu raznolikosti, ali na početku i na kraju romana postaje i ostaje gradom katastrofe. Sebastianova pozadina uvijek je provincijska sigurnost njegovog rodnog mjesta. No i taj kontrast grad-selo samo je zamišljen, grad ostaje nevidljiv.

U ovom se radu koristi pojam nevidljivih gradova po uzoru na Itala Calvina, Emilia Rosalea, jer grad Fiume u romanu Lise Stromszky, poput nevidljivih gradova u Calvinovim esejima *Nevidljivi gradovi (Le città invisibili)* ili u romanu Emilia Rosalea *Nevidljivi grad (La ciutat invisible)*, prije svega predstavlja diskurs, tj. oblik govora o vjeri u dobru budućnosti u jednom zamišljenom gradu usred povijesnih i globalnih nesreća i tegoba, kako podcrtava i Elisabeth von Erdmann.⁷²

San o gradu Fiume je prije svega san o sretnoj, snažnoj i velikoj Habsburškoj monarhiji, iz koje se glavni junak tijekom radnje romana sve više i više povlači. Fiume tako predstavlja metaforu prošloga doba. Povlačenje iz ovog grada oproštaj je od izgubljene države. Ovdje se poseban, privatni i fikcionalni pogled na događaje kombinira s globalnom poviješću i pri tome ostaje privatn, a ponekad i jedinstven. Jer taj je oproštaj nekim stanovnicima Habsburške monarhije vjerojatno pao mnogo lakše nego Sebastianu i predstavnicima njegove obitelji. Pogled na prošle događaje tako ostaje privatn, pro-monarhistički, nostalgican i uglavnom pozitivan.

⁷² Erdmann: „Tiepolo und die Unsichtbare Stadt“ von Emili Rosales“, 49–116.

Literaturverzeichnis

Badurina, Natka (2009): „Od strepnje do autoritarnog subjekta: Zofka Kveder“. *Ista: Nezakonite kćeri Ilirije: hrvatska književnost i ideologija u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb, 173–195.

Badurina, Natka (2019): „Wie kann an D’Annunzios Fiume-Eroberung erinnert werden?“. *Zibaldone. Zeitschrift für italienische Kultur der Gegenwart*. 68, 71–82.

Bremer, Alida: „Die Geburt des Faschismus aus dem Geist der Poesie. Dekonstruktion der Herrschaft in Viktor Car Emins Roman ‚Danuncijada‘“. *Zibaldone. Zeitschrift für italienische Kultur der Gegenwart*. 68, 97–106.

Čulinović, Ferdo (1953): *Riječka Država od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji*. Zagreb.

De Felice, Renzo (1978): *D’Annunzio politico (1918-1928)*. Roma-Bari.

Demetz, Peter (2002): *Die Flugschau von Brescia: Kafka, d’Annunzio und die Männer, die vom Himmel fielen*. Wien.

Dienes, Gerhard M./Ervin Dubrović/Marijana Erstić/Gero Fischer (ur.) (2020): *Europa erlesen: Rijeka*. Klagenfurt.

Erdmann, Elisabeth von (ur.) (2019): *Spiel der Blicke. Grenzübertritte slavischer Literaturen*. Berlin/Münster.

Erdmann, Elisabeth von (2019): „Tiepolo und die Unsichtbare Stadt‘ von Emili Rosales. Resonanzräume der Stadt- und St Petersburg-Mythen“. *Ista* (ur.): *Spiel der Blicke. Grenzübertritte slavischer Literaturen*. Berlin/Münster, 49–116.

Erstić, Marijana (2019): „Il fuoco‘ und ‚L’impresa di Fiume‘. Gabriele D’Annunzios literarische und filmische Pathosformel“. *Zibaldone. Zeitschrift für italienische Kultur der Gegenwart*. 68, 83–96.

Erstić, Marijana (2017): *Ein Jahrhundert der Verunsicherung. Medienkomparatistische Analysen*. Siegen.

Erstić, Marijana (2005): „L’animazione dell’immagine“. Überlegungen zur Performativität der Pathosformel bei Gabriele d’Annunzio“.

Ista./Gregor Schuhen/Tanja Schwan (ur.): *Avantgarde – Medien – Performativität. Inszenierungs- und Wahrnehmungsmuster zu Beginn des 20. Jahrhunderts*. Bielefeld.

<https://lokalesbuendnis.saarlouis.de/buendnisfamilie/frauenhistorischer-arbeitskreis/hall-of-fame-frauen-in-saarlouis/20-jahrhundert-1900-1999/biographie-zu-lisa-stromszky-stockhausen-geb-reisinger/>
(05.03.2021)

Gumbrecht, Hans Ulrich//Friedrich Kittler/Bernhard Siegert (ur.) (1996): *Der Dichter als Kommandant. D'Annunzio erobert Fiume*. München.

Harbrecht, Katia/Karen Struve/Elena Tüting/Gisela Febel (ur.) (2020): *Die un-sichtbare Stadt: Urbane Perspektiven, alternative Räume und Randfiguren in Literatur und Film*. Bielefeld.

Jakir, Aleksandar: „Der Blick auf Gabriele D'Annunzio nach dem Ersten Weltkrieg von der östlichen Adriaküste“. *Zibaldone. Zeitschrift für italienische Kultur der Gegenwart*. 68, 49–65.

Kirchner Reill, Dominique (2020): *The Fiume Crisis. Life in the Wake of the Habsburg Empire*. Harvard.

Ledeer, Michael A. (1977): *D'Annunzio: The First Duce*. Baltimore.

Makropoulos, Michael (1995): „Sicherheit“. Joachim Ritter et. al. (ur.): *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Bd. 9. Darmstadt, 745–750.

Perinčić, Tea (2019): „Rijeka und D'Annunzio in einer zeitgenössischen kroatischen Ausstellung“. *Zibaldone. Zeitschrift für italienische Kultur der Gegenwart*. 68, 153–158.

Perinčić, Tea (ur.) (2019): *D'Annunziava mučenica/L'olocausta di D'annunzio/D'Annunzios martyr*. Rijeka.

Perinčić, Tea (ur.) (2010): *Krvavi Božić 1920. Riječka avantura Gabrijela D'Annunzia*. Rijeka 2010.

Salaris, Claudia (2002): *Alla festa della rivoluzione. Artisti e libertari con D'Annunzio a Fiume*. Bologna.

Steindorff, Ludwig: „Ivan Meštrović – eine andere Sicht auf Istrien und Rijeka“. *Zibaldone. Zeitschrift für italienische Kultur der Gegenwart*. 68, 217–224.

Stromszky, Lisa (1987): *Rückzug aus Fiume. Ein pannonisches Schicksal mit historisch informativen Texten aus „Das verspielte Reich“ von Peter Feldl*. Wien/Hamburg/Eisenstadt.

„Todesfall“. *Wiener Zeitung*. 9./10.4.1999.

Toševa-Karpowicz, Ljubinka (2007): *D’Annunzio u Rijeci: mitovi, politika i uloga masonerije*. Rijeka.

Abstract

Rijeka (it. Fiume) ist ein Schauplatz mannigfacher Dichterphantasien. Hierbei kann auch eine Eroberung erwähnt werden, die Besetzung Rijekas vom 12. September 1919 bis Weihnachten 1921 seitens des italienischen Dichters Gabriele D’Annunzio zwecks Angliederung an Italien. So sind Dichtung und Führung, Historie und Hysterie, Erlösung und Niederlage ... Themen, die mit Rijeka, Kroatien und Italien um 1920 in Verbindung gebracht werden. Die Kunst wird hier zur (politischen) Wirklichkeit.

Doch in der Stadt haben auch weitere Dichter ihre Zeugnisse hinterlassen. Sie sprechen Appelle und Warnungen aus, die sich gegen die politische Instrumentalisierung wenden. Sie skizzieren Impressionen, die die Atmosphäre einer Zeit und eines Ortes festhalten. Von den großen Umbrüchen getragen, reflektieren hier Texte und mediale Ereignisse häufig individuelle Schicksale, die an die politischen Umbrüche des 20. Jahrhunderts aus einer intimen Perspektive heraus erinnern. Sie zeigen gleichzeitig, dass Rijeka im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts ein ‚Hafen der Vielfalt‘ war, ein Motto, mit dem sie im Jahr 2020 als EU-Kulturhauptstadt gefeiert wurde.

Als ein literarisches Beispiel für eine vergleichbare Sicht kann auch der Roman *Rückzug aus Fiume* (1987) der deutschsprachigen Schriftstellerin Lisa Stromszky gelten. In diesem Aufsatz wird die an Rijeka geknüpften

Handlungsstruktur des genannten Romans untersucht, um herauszufinden, wie im Text die große Historie in die persönliche Geschichte hineingreift, damit bewiesen werden kann, dass das beschriebene literarische Schicksal einen innovativen Blick auf die große Geschichtsschreibung ermöglicht. Rijeka bzw. Fiume bleibt dabei buchstäblich eine unsichtbare Stadt, wie Elisabeth von Erdmann in Anlehnung an Italo Calvinos *Le città invisibili* (1972) und im Hinblick auf Emili Rosales' *La ciutat invisible* (2006) behauptet. Hier wie dort bleiben die Städte eine literarische Imagination.